

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA İZMİR'İN SOSYO-EKONOMİK YAPISINDA GERÇEKLEŞEN DEĞİŞMELER

Abdullah MARTAL

İzmir, doğal kaynaklar açısından birçok zenginliğe sahip bulunan Batı Anadolu'nun dışa dönük uygun bir limanı olması ve uzak mesafeli kervan yollarını denizle bütünleştiren coğrafi konumu sayesinde, 19. yüzyıla kadar uzanan bir süreçte günden güne gelişerek, Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca ticaret limanlarından biri durumuna gelmişti. Avrupa sanayi devriminin yolaçtığı gelişmelerin de etkisiyle, 19.yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalist dünya düzeniyle hızlı bir bütünleşme sürecine girmesi, dış ilişkilerin giderek yoğunlaştığı İzmir'i, imparatorluğun İstanbul'dan sonra gelen en önemli ekonomi merkezi haline getirdi. Bu niteliğiyle İzmir, 19. yüzyılın ikinci yarısında imparatorluğun tam anlamıyla Batıya açık bir kapısı olarak, Osmanlı sosyo-ekonomik yapısında gerçekleşen değişimlerin de en belirgin izlerini yansıtan bir görünüme büründü. Anılan süreçte gerçekleşen değişimin dinamiği, karşılıklı etkileşime dayanan; hızlı nüfus artışı, yabancı sermaye yatırımları ve ticaret hacmindeki genişlemeydi.

Batılı gezginlerin verdiği bilgilere göre, 19. yüzyıla kadar uzanan süreçte İzmir'in nüfusunda ekonomik canlılığına paralel bir gelişmenin gerçekleştiği söylenemez. Tollod'un 1731'de 76.000 olarak belirttiği İzmir'in nüfusunu Pockocke 1739'da 100.000, Tancoigne 1812'de 106.000 olarak açıklamışlardı¹. İzmir gibi canlı bir ticaret merkezinde uzunca bir süre nüfusun duraganlık göstermesi, kentin sık sık uğradığı doğal afetlerden önemli ölçüde etkilendiğini düşündürmektedir. Örneğin 1688 depremi ve hemen ardından çıkan yangında 16.000 kadar insan hayatını kaybetmiş², veba salgınlarında

¹ R.Beyru, *İzmir Şehri Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara 1970, s.51

² *Aydın Salnamesi*, 1890/91, ss.809-811

İzmir ve çevresinde 1678'de 30.000, 1812'de 45.000 kişi ölmüştü³. Veba, kolera gibi salgın hastalıklar bütün Akdeniz limanları gibi İzmir'i de sık sık tehdit etmişti. 1764'te İzmir'e gelen Chandler vebanın hemen her yıl çıktığını, halkın adeta buna alıştığını, eğer salgın şiddetli olursa tüccar ve konsolosların şehri terkedip kırlara çekildiklerini, hastalık süresince işlerini bırakarak ziyaretçi kabul etmediklerini belirtir⁴. Salgın hastalıklar ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru etkisini kaybetti ve 20. yüzyıl başlarında hemen hemen ortadan kalktı.

Bütün bu doğal afetlere karşı, 19. yüzyılın ortalarında İzmir'in nüfusu 150.000'e yaklaşmıştı. Boucher de Perthes'e göre 1850'lerde İzmir halkı nüfuslarının en az 150.000 olduğunu, bunun 80.000 Türk 40.000 Rum, 15.000 Yahudi, 10.000 Ermeni ve 5.000 Frank'dan oluştuğunu belirtmekteydi⁵. 19.yüzyılın ikinci yarısında İzmir'in nüfusunda, ekonomik gelişmeler doğrultusunda ve dış göçler nedeniyle hızlı bir artış gerçekleşti. Anadolu'nun çeşitli yörelerinden iş için gelenler, Kırım ve Balkanlar'dan göç edenler, yabancı sermaye yatırımlarıyla birlikte yoğunlaşan Avrupalı akını, nüfus artışında etken oldu. 1868'de 187.000'e ulaşan İzmir'in nüfusu⁶, 1880'lerde 200.000'i aştı. 1890/91 tarihli Aydın Salnamesi'ne göre 207.548 olan İzmir merkez nüfusu, Bornova, Seydiköy, Torbalı, Triyande (Ayrancılar), Karaburun ve Nif nahiyeleriyle birlikte 263.058 idi⁷. Bergama, Ödemiş, Tire, Çeşme, Urla, Bayındır, Menemen, Kuşadası, Foçateyn ve Seferihisar kazalarından oluşan İzmir sancağı yarım milyona yakın nüfusuyla, 5 sancaktan oluşan Aydın Vilayeti'nin toplam nüfusunun %36'sını barındırıyordu. Fransa'nın İzmir başkonsolosu Rougon da, 1892'de yayımlanan eserinde İzmir sancağının nüfusunu 489.010 olarak belirtir. Rougon'a göre sancak nüfusu, 273.795 Türk, 130.957 Rum, 18.130 Yahudi, 9.894 Ermeni, 1.063 Latin, 415 Bulgar ve 53.756 yabancından oluşmaktaydı⁸. 1899/1900 yılına ait Aydın Salnamesi'nden, 10 yıl içinde İzmir'in nüfusunun %20' den fazla arttığı

³ R.Beyru, *18. ve 19. Yüzyıllarda İzmir*, İzmir 1973, s.26

⁴ *İslam Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul 1950, s.1247

⁵ B.de Perthes, *Voyage à Constantinople Par l'Italie, la Sicile et la Grèce, 1853*, Paris 1855, s.99

⁶ F.Slaars, *İzmir Hakkında Tetkikat* (Çev.Arapzade Cevdet), İzmir 1932, s.5

⁷ *Aydın Salnamesi*, 1890/91, ss.400-409

⁸ F.Rougon, *Smyrne Situation Commerciale et Economique*, Paris 1892, s.135

anlaşılmaktadır. Anılan salnameye göre, 574.573 olan İzmir sancağının nüfusu, 310.328 İslam, 172.686 Rum, 23.829 Yahudi, 9.558 Ermeni, 20.757 yabancı uyrukludan oluşuyordu⁹.

Görüldüğü gibi, 19.yüzyılın ikinci yarısında bölgenin tek büyük merkezi konumunda bulunan İzmir'in en belirgin özelliklerinden biri, nüfusunun etnik çeşitliliği idi. Nüfusunu oluşturan topluluklara, bunların yerleşim alanlarına ve yaşantılarına bakıldığında İzmir, çok uluslu serbest bir şehir görünümündeydi. 17. yüzyılda başlayan Avrupalı tüccar akını, 19. yüzyılda şehrin kolonyalistler tarafından belirli nüfuz bölgelerine ayrılmasına neden olmuştu. 1850'de 20 değişik ülkenin tüccarları büyük ticarethaneler kurmuş ve bu ülkelerin 17'si şehirde konsolosluklar açmıştı¹⁰. İngiliz, Fransız, Hollandalı, Avusturyalı, İtalyan ve diğer etnik toplulukların kendi dinsel ve toplumsal örgütleri vardı. Yabancılar kendi dillerini konuşur, kendi uygarlık ve geleneklerini yaşarlardı ve yalnız kendi konsoloslarına karşı sorumluydular. Konsolosların valinin otoritesini dengeleyen, hatta aşan bir nüfuzları vardı. Örneğin, 1853'de Avusturya konsolosu, aralarında geçen bir sürtüşme nedeniyle vali Ali Paşa'yı azlettirmiş ve İzmir Valiliği'ne "Meclis-i Vâlâ" üyelerinden İsmail Paşa'nın atanmasını sağlamıştı¹¹.

19. yüzyıl ortalarındaki bu görünümüyle, C.Vimercati, M. Xavier gibi bazı batılı gezginler İzmir'i federal bir cumhuriyete benzetirler¹². 1845'de İzmir'e gelen Xavier, İzmir'deki Avrupalı koloniler arasında en önemli ve saygın yerin Fransızlar'a ait olduğunu belirtmekle birlikte, D. Georgiades 1870'lerde bu üstünlüğün İngilizler'e geçtiğini öne sürer¹³. İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki ekonomik ve politik etkisinin artmasına paralel olarak, Fransa'nın rolü giderek azaldı. İzmir'deki ekonomik üstünlük yarışında Fransa, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yerini İngiltere'ye bırakmaya başlamıştı. İngilizler 19. yüzyılın ikinci yarısında, en büyük alıcı ve satıcı olarak İzmir'in top-

⁹ *Aydın Salnamesi*, 1899/1900, s.488

¹⁰ O.Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul 1974, s.51

¹¹ BA, *İrade-Dahiliye*, 17157, 22 N 1269

¹² C.Vimercati, *Voyage à Constantinople et en Egypte 1848/49*, Paris 1852, s.8; M.Xavier, *Impressions et Souvenirs d'un Voyageur Chrétien*, Tours 1898, 13.bs., s.149

¹³ D.Georgiades, *Smyrne et l'Asie Mineure au Point de Vue Economique et Commerciale*, Paris 1895, s.94

lam dış ticaret hacminin hemen hemen yarısını ele geçirdiler. Bu süreçte Batı Anadolu İngilizler'in en iyi ticaret kolonilerinden biri haline geldi. Fransa ise, yüzyılın sonlarına doğru ikinci sıradaki yerini de yavaş yavaş Avusturya-Almanya işbirliğine bırakmak zorunda kaldı.

Batılıların ticarî, dinî ve kültürel faaliyetlerinde aracı rolünü Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıklar üstlenmişlerdi. Özellikle Rumlar ve Ermeniler Avrupa sermayesinin Batı Anadolu'ya girmesi ve yerleşmesi sürecinde önemli bir rol oynadılar¹⁴. Dil bilmeleri, bölgeyi, gelenek ve görenekleri tanımaları, ticarî bilgi ve becerileri, azınlıkları Avrupalıların doğal işbirlikçileri haline getirdi. Aracı işbirlikçilik konusunda Ermeni ve Rumlar kendilerine rakip olarak gördükleri Yahudiler'e düşmanca duygular besliyorlardı. Bu nedenle 19.yüzyılın ikinci yarısında İzmir'deki etnik gruplar arasında sık sık kanlı çatışmalar meydana geldi. Örneğin 1872'de Rum ve Ermeniler'in Yahudi Mahallesi'ne saldırmaları sonucu çok sayıda Yahudi hayatını kaybetmiş, birçok ev ve dükkan tahrip olmuştu¹⁵. Bu tür saldırılar karşısında Türkler, sosyal statü açısından kendilerine daha yakın olan Yahudiler'in yanında yer aldılar ve hemen hemen her zaman onları desteklediler.

19. yüzyılın ikinci yarısında İzmir'de, etnik gruplar arasındaki başlıca rekabet alanlarından biri de eğitimdi. İzmir ve çevresinde bulunan çok sayıdaki misyoner okullarından başka, İngiliz, Fransız, İtalyan kolonilerinin ticaret, sanat, meslek vb. dallarda teknik eğitim veren kurumları vardı. Rumların "*Aya Fotini*", Yahudilerin "*Aliance Israélite*", Ermenilerin "*Kız Lisesi*", Türk okullarına göre çok sayıda öğrencisi olan ve üst düzeyde eğitim veren kurumlardı¹⁶. Nüfus ağırlıklarına göre, orta öğretim gören gayr-i müslim öğrencilerin sayısı, müslüman öğrencilerin 8 katına yakındı¹⁷. İzmirli Türk öğrencilerle orta öğretim veren yegâne okul, İzmirli Emin Muhlis Paşa'nın gayretleriyle, yapımına 1856 yılında başlanan ve 1860'da tamamlanan "*Rüşdiye Mektebi*"ydi¹⁸. Bunun dışında 1874'te, pratik el becerileri kazandırmayı amaçlayan ve öğretim süresi 5 yıl olan "Mekteb-i Sanayi" kuruldu. 1891'de yeni binasına taşınarak "*Hamidiye Mekteb-i Sanayi*"

¹⁴ Kurmuş, *a.g.e.*, s.30

¹⁵ BA, *İrade-Hariciye*, 15188; BA, *İrade-Şura-yı Devlet*, 1099, 1289

¹⁶ Uşaklıgil, H.Ziya, *Kırk Yıl* (Der.Ş.Kutlu), İstanbul 1987, s.112

¹⁷ S.Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye* (Çev. B.Kuzucu), Ankara 1977, s.926

¹⁸ BA, *İrade-Dahiliye* 23335, 9 M 1273; BA, *İrade-Dahiliye*, 30993, 10 Ca 1277

adını alan bu okulda, yoksul ve kimsesiz çocuklara, terzilik, kunduracılık, demircilik, cildcilik gibi çeşitli el sanatlarının yanında okuma-yazma, tarih-coğrafya, matematik ve dini bilgiler öğretiliyordu¹⁹.

1890/91 tarihli Aydın salnamesine göre, İzmir'de 63 okul, 6 kütüphane ve 15 medrese vardı²⁰. Bu okullardan yetişen çeşitli soylara mensub gençler, İzmir'in değişik işalanlarına, aile şirketlerine, özellikle Aydın ve Kasaba demiryolu şirketlerine yayılırlardı. İzmir'in sosyal ve kültürel gelişiminde eğitilmiş kadroların önemi payı oldu.

19. yüzyılın ikinci yarısında İzmir'in sosyo-ekonomik yapısını etkileyen bir diğer unsur da, ulaşım-haberleşme alanında gerçekleşen yabancı sermaye yatırımlarıydı. İzmir ile iç bölgeler arasındaki mal akımını arttırmak ve hızlandırmak için yeni ulaşım teknolojilerine gerek duyuluyordu. Bu amaçla, İngiliz sermayesiyle yapılan İzmir-Aydın demiryolu 1860'da, Fransız sermayesiyle gerçekleşen İzmir-Kasaba demiryolu 1866'da tamamlanarak işletmeye açıldılar²¹. 1873'te İzmir limanına büyük tonajlı gemilerin rahatça yanaşabileceği bir rıhtım yapıldı. 1866'da İzmir-Menemen, 1869'da İzmir-Çeşme telgraf hatları çekildi.

Böylece, demiryolu-liman bütünleşmesinin sağlanması ve haberleşmenin hızlanmasıyla, Avrupa'nın sanayi mallarının pazar alanları genişlediği gibi, Gediz ve Menderes vadilerinin zengin ürünleri de, kolay ve ucuz bir biçimde taşınmaya başladı. Bu gelişmeler bölge ekonomisini canlandırmakla birlikte, Batı Anadolu'da yeni bir yabancı nüfuz alanı yaratılmasına ve İzmir'in bir tarımsal ürün ihraç merkezi olarak dünya pazarlarıyla bütünleşmesinin hızlanmasına yolaçtı. Bölge ekonomisinin tek yönlü gelişimi, belirli ürünlerde büyük ölçüde tek ülkeye olan bağımlılık, o ülkeyle olan politik ilişkilere ya da bunalmalara ilişkin olarak devresel dalgalanmalara neden oldu. Bununla birlikte, ticaret sermayesi kırsal kesimden başlayarak yavaş yavaş sanayi sermayesine dönüşmeye başladı. İzmir ve çevresinde buhar gücünün uygulandığı yağ ve çırçır fabrikaları, ambalajlamanın gerektirdiği

¹⁹ A.Martal, *19.Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir ve Çevresinde Sanayi ve Ticaret*, İzmir 1992, D.E.Ü. Sosyal Bil.Ens., (Basılmamış doktora tezi), ss.41-44.

²⁰ *Aydın Salnamesi*, 1890/91, s.547.

²¹ Martal, *a.g.e.*, ss.55-56.

sanayi kuruluşları ortaya çıktı. Sanayileşme hareketleri başlangıçta büyük ölçüde tarımsal ürünlerin ihracına yönelik kuruluşlar biçiminde gerçekleşirken, yüzyılın sonlarına doğru iç tüketimi hedefleyen kuruluşlar da görülmeye başladı (iplik, çuha, un, yağ, içki fabrikaları bu bağlamda sayılabilir).

19. yüzyılın ikinci yarısında Batı Anadolu'da gerçekleşen yabancı sermaye yatırımları paralelinde İzmir'in dış ticaret hacminde de belirgin bir genişleme oldu. 1850'lerde Osmanlı dış ticareti içinde İzmir'in payı %7.5 civarındayken, 1870'lerde bu oran ithalatta %20, ihracatta %43 olmak üzere, 4 katlık bir artışla %30'a yükseldi. İzmir'in dış ticareti genel olarak, ihracatta, tekstil sanayine gerekli hammaddeler, tarım ve orman ürünlerinden; ithalatta, başta tekstil ürünleri olmak üzere diğer sanayi mallarından oluşuyordu. İhracatta, sanayinin payı %5.5'i sıvı yağ, %1.5'i halı olmak üzere %7.5 kadardı. Bu oran, yüzyılın sonlarına kadar uzanan süreçte, %8-9'u geçmedi²². 1870'lerden itibaren ithalatta moda ve süs eşyalarının payının %10'u geçmeye başlaması, İzmir'deki yabancı sayısının artması ve sosyal yaşantıda meydana gelen değişimlerden kaynaklanıyordu²³. Bu süreçte ithal kalemleri arasında artık, parfümeri, avize, konsol, ayna, müzik aletleri gibi eşyalar sıkça yer almaya başlamıştı.

1880'den sonra ithalat ve ihracatın temel ürünlerinin toplam ticaret içindeki paylarında belirgin değişimler oldu. İthalatta, tekstil ürünlerinin payı kısmen azalarak, kahve, şeker, petrol gibi tüketim maddelerinin payı artarken, ihracatta ham pamuk, yerini kuru üzüm ve incire bıraktı. 1872'de %27.2 payla ihracatta ilk sırayı alan pamuk, 1886'da %4.7 ile 5. sıraya düştü. Aynı yıllarda üzümün payı %10'lardan %50'lere yükseldi. Bununla birlikte, bir ürünün toplam ihracat içindeki payının artması ya da azalması; dünya piyasalarındaki dalgalanmalardan, büyük ölçüde tek ülkeye olan bağımlılıktan, çekirge, salgın hastalık, kuraklık gibi olaylardan da kaynaklanabiliyordu.

²² Martal, *o.g.e.*, ss.85-106

²³ İzmir'in ithalatında moda ve süs eşyalarının payı konusunda bkz., Ch.de Scherzer, *La Proutnce de Smyrne*, Vienne 1873, s.224

19. yüzyılın sonlarına kadar uzanan süreçte İzmir'in ticaretinde Türkler'in yeri, genellikle kendi ürünlerinin iç pazarda satılması ya da ihracat alanında azınlıklarla yaptıkları işbirliğiyle sınırlıydı. A.Bilget ilk Türk ihracatçısının, 1881'de Ermeni Vahan Efendi'yle ortak bir kuruyemiş mağazası açan ve çeşitli ülkelere kuru üzüm, incir gibi mallar satan Mehmet Suphi Efendi olduğunu öne sürer²⁴. Bununla birlikte, İzmir kadı sicillerinde 19. yüzyıl ortalarından itibaren çeşitli işkollarında belirgin bir ekonomik güce ulaşmış tüccar ve işadamları arasında Türklerin de adı geçmektedir. Keresteci Tüğsüz Halil Ağa, İplikçi Hacı İbrahim, Keresteci Elhac Hasan Ağa, Bakırcı Ahmed Ağa, Kutucu Hacı Ali Bey, Bezzaz Hacı Mustafa, Yemiş Tüccarı Hacı Mustafa, Pirinç Tüccarı Hacı Haafız Şaban, Zeytinyağı Tüccarı Salebcızade Hacı Ahmet Efendi, Kağıtçı Hacı Ömer Efendi bıraktıkları mal varlığıyla dikkati çeken Türk zenginleriydi. Anılan süreçte Osmanlı uyruklu işadamları arasında, gayr-i müslimlerden; Akaslar, Essayan Kardeşler, Balyozoğlu Kardeşler, Ispartalızadeler, Kasaboğlu Kardeşler, Arapyanlar, Türkler'den; Kapanızadeler, Kantarcızadeler, Püskülcüzadeler, Kattibzadeler, Salepçizadeler, İzmir'in ekonomik yaşatısında rolü olan ailelerdi²⁵ (Geniş bilgi için bkz.Ek, ss.9-13).

İzmir'de yabancı sermayeli büyük kuruluşların ve ticaretevrlerinin yanında, Türkler'e ve azınlıklara ait işletmelerden çoğu aile şirketi biçiminde ortaya çıktı. Bu şirketlerin bir kısmı doğrudan dış ticarete yönelerek gelişme gösterirken, bir kısmı da aracılık işlerini yürütmekle yetindiler. Örneğin, 1891'de kurulan "*Tevfik Nevzad ve Şurakası*" adlı şirketin işi ticaret komisyonculuğuydu²⁶. 19. yüzyılın sonlarına doğru İzmir'de yayınlanan Türkçe gazetelerde şirketleşmenin ve kooperatifçiliğin önemine değinen, şirketleşmeyle her işin başarılacağı belirtilen yazılara sıkça rastlanmaya başlanır²⁷.

19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen dönüşümlerle İzmir'in fiziksel görünümü de değişime uğradı. Bedesten yerine büyük mağazalar, şirket binaları, işhanları; paşa konakları yerine devlet binaları ortaya çıktı. Batı kültürüne uygun yaşam biçiminin getirdiği kuruluşlar, tiyatrolar, eğlence yerleri yaygınlaşmaya başladı. Yabancı-

²⁴ A.Bilget, *Son Yüzyılda İzmir, 1849-1949*, İzmir 1949, s.66

²⁵ *İzmir Şerhiye Sicilleri*, 2-51 Numaralar arasındaki kassam defterleri

²⁶ *Hizmet*, No.447, 28.4.1891

²⁷ Z.Ankan, "İzmir'de İlk Kooperatifleşme Çabaları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV, İzmir 1989, s.31

ların ve azınlıkların kendi toplumlarına ait okulları, hastaneleri, din kurumları ve yayın organları bulunuyordu. 1890 tarihli Aydın salnamesine göre İzmir'de, 5360 dükkan, 2534 mağaza, 449 kahvehane, 35 gazino, 2 tiyatro, 3 kulüp, 20 otel, 143 han, 34 hamam, 66 meyhanane, 27 lokanta, 251 fırın, 22 cami, 46 mescid, 15 medrese, 63 mekteb, 30 kilise, 11 havra, 2 metropolithane, 8 hastane, 1 hükümet konağı, 1 belediye dairesi, 18 karakol, 1 ıslahhane, 1 kışla, 1 postane, 1 telgrafhane, 3'ü bira fabrikası olmak üzere 27 fabrika bulunuyordu²⁸. Bunların dışında, 16.523 hane ve diğer bazı yapılarla birlikte, İzmir'deki konut ve işyeri sayısı 25.048'e ulaşıyordu. Bu yapılar, sosyo-ekonomik yönden birbirinden farklı dört alana yayılmıştı. Avrupalılar, şehrin en lüks ve gelişmiş semti olan, denizle Ermeni mahallesi arasında kalan Frenk mahallesinde, Rumlar ve Ermeniler, Kasap Hızır mahallesinde, Yahudiler, Frenk mahallesinin güneyiyle Ermeni mahallesi arasında yerleşmişlerdi²⁹. Türkler ise, Cami-i Atik, Şeyh Mahallesi, Faik Paşa, Ali Reis, Mahalle-i Cedid, Kefeli, Selatinoğlu mahallelerinde toplanmışlardı. Her topluluğun ayrı yerleşim alanı bulunmakla birlikte, kadı sicillerinde Rum ve Ermeniler'in yaşadığı Kasap Hızır mahallesine yerleşen Türk ya da Türk mahallesinde oturan Yahudiler'le ilgili kayıtlara da rastlanmaktadır³⁰.

Mülkiyet ve servetin, toplumsal sınıflaşmanın belirleyicisi haline geldiği 19. yüzyılın ikinci yarısında, İzmir'de üç ayrı sınıf göze çarpıyordu. Birinci grup, yabancı sermaye ile bütünleşmiş gayri-müslim ticaret ve sermaye çevresiydi. Bu grup, toplumsal ilişkiler düzeninin en çok çıkar sağlayan ve kozmopolit bir yaşantı kültürünü temsil eden kesimdi. İkinci grup, küçük bürokratlar, müslüman ticaret sermayesi ve eşrafıydı. Bunlar, kapitalizmi ve batıya açılmayı kabullenmekle birlikte, birinci gruba ve onların yaşantısına karşıydılar. Üçüncü grup ise, 19. yüzyıl dönüşümünde kaybeden sınıfların oluşturduğu ilmiye, küçük sanatkârlar ve toplumun diğer uç kesimleriydi. Tüm bu değişmelere tepki duyuyor ve geçmişe dönüşün özlemini yaşıyorlardı³¹.

²⁸ *Aydın Salnamesi* 1890/91, ss.547-548

²⁹ Kurmuş, *a.g.e.*, s.30

³⁰ *İzmir Şerhiye Sicilleri*, Kassam no.16

³¹ I. Tekeli, "Anadolu'daki Kentsel Yaşantının Örgütlenmesinde Değişik Aşamalar", *Toplum ve Bilim*, sayı:9/10, İstanbul 1985, s.63-64

19. yüzyılın ikinci yarısındaki dönüşümde zenginliğin en belirgin göstergesi, Batı tipi yaşantıyı benimsemektir. Ceket, pantolon, gözlük, saat, masa, sandalye vb. yeni tür yaşamın belirtileriydi. Zengini fakirden ayıran, sosyal statüyü yansıtan eşyalar; ithal malı kumaşlar, frenkârî koltuk takımları, çay takımları, kehrîbar çubuk takımı, avize, ayna, konsol, gardrop, Acem şali, sim nargile, gümüş takımları, çeşitli silahlar vb. ev eşyalarıydı.

Alman gezgin Paul Lindau 1900'lerde İzmir'le ilgili izlenimlerinden söz ederken, Ermeniler'in, vilâyetin en zenginleri, para işlerinde becerikli ve kurnaz yatırımcı olduklarını; Rumlar'ın, ticaretten kazandıklarını gayr-i menkul alımına yatırdıklarını, bu konuda Türkler'in saflığından yararlandıklarını; Yahudiler'in ise, küçük ticaretle ve el sanatlarıyla uğraştıklarını belirtir³². H.Ziya da anılarında, İzmir'i ticaretin bir savaş alanına benzeterek, bu alanın kurbanlarının üreticiler, yararlananların yabancı ya da yarı yabancı soydan olanlar, seyircilerinin ise Türkler olduğunu vurgulamıştır³³.

Özetle, 20.yüzyıla girerken Türkler, tarımsal fazlayı yaratan en büyük üretken güç olmalarına karşın, ekonomik etkinlik açısından yabancıların ve azınlıkların ardında yeraldılar. Bununla birlikte, 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen dönüşümler, 20. yüzyılda İzmir'in sosyo-ekonomik gelişiminin temelini oluşturdu.

³² P.Lindau, "1900'lerde İzmir", (Çev.S.Ünlü), *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul, Ekim 1985, s.180

³³ Uşaklıgil, *a.g.e.*, s.165

EK

İzmir Şerhiye Sicillerine G6re Bazı Esnaf Gruplarının ve Devlet G6revlilerinin Terekeleri

Adı	Yerleşim Yeri	Ölüm Kaydı	Terekesi (Kıř)
Manifaturacı Hacı İbrahim	Hatuniye	1851	77.035
Keresteci Tüğsüz Halil Ağa	Cami-i Atik	1853	110.142
Çelebizade Mehmed Said (Mevali-i izamdan)	Hatuniye	1853	195.071
Kutucu Elhac Mustafa	Cami-i Atik	1853	62.419
Bahçivanoğlu İstefani b. Tekfor b.Karabet	Kasap Hızır	1853	1.055.600
Fesci Ahmed Ağa	Cami-i Atik	1854	Borçlu
Çukacı Akçalıoğlu Avanes	Kasap Hızır	1854	"
Salihli Müdürü Mustafa Ağa	Birunabad	1854	"
Bakkal Irakli Veled-Dimitri	İmamoğlu Hanı	1854	İflas
Terzi İbrahim	Selatinoğlu	1854	3.547
Debbağ Abdülbaki b.Ömer	Hasan Hoca	1854	10.510
Mısırcı Hafız Mehmed Emin	Şeyh Mah.	1854	23.991
Evlıyazade Elhac Mustafa	Hatuniye	1854	566.742
Bıçakçı Hacı Mustafa	Cami-i Atik	1854	25.755
Fesci Mehmet Beşe	Kasap Hızır	1855	21.778
Ketenci Nikola	Kasap Hızır	1855	68.690
Semerci Hacı Ahmed	Faik Paşa	1857	74.418
Bakkal Kostandi	Kemeraltı	1857	1.474
İzmir Valisi Mehmet Kamil Paşa	-	1859	257.062

Müderresin-i Kiramdan Karamanı			
Elhac Mehmed Keşfi Efendi	Pazaryeri	1859	32.056
Kestellizade Mustafa Ağa	Cami-i Atik	1860	85.664
Hammal Ali b.Halil	Girit Hanı (Konya, Beyşehir'den)	1860	10.714
Keresteci Hacı Politi	Midilli Adası	1862	389.732
Afyon tüccan İspartalı Kostandi	Kasap Hızır	1862	2.509.153
Fesci zenci Ömer b.Abd.	Mirali	1862	10.569
Sarac Hacı Osman	Mahalle-i Cedid	1862	3.188
Demirci Elhac Hüseyin b.Hacı Hacı Osman	Cami-i Atik	1862	47.456
Delibaşı Mustafa Ağa	Cami-i Atik	1862	87.016
Hırdavatçı Abdullah Ef.	Hatuniye	1862	171.411
Cumaabad Nahiyesi Müdürü			
Elhac Osman Ağa	Değirmendere Köyü	1862	75.521
Denizli Malmüdürü Mehmed			
Tevfik Bey	İzmir Hastanesinde ölmüş	1862	33.880
Topçu 7.Alayı Miralay			
Receb b.İbrahim	Cami-i Atik	1862	91.098
Tabib Kostandi b. Hacı Niikola	Kasap Hızır	1862	68.788
Aşçı Durmuş b.Pandeli	Kasap Hızır	1862	17.183
Bakkal Agopya Tarandefil	Kasap Hızır	1866	21.018
İplikçi Hacı İbrahim	Ali Reis Mah.	1864	271.121
Keresteci Elhac Hasan Ağa	Hatuniye	1864	170.800
Ermeni Nezaretoglu Mıgırdıç	Kasap Hızır	1864	148.470
Kutucu Hüseyin b. Mustafa	Faik Paşa	1864	25.596
Nalbant Hacı İbrahim	Hatuniye	1865	67.252

Ouzbırođlu Mehmed b. Mustafa	Pınarbaşı	1865	9.956
Mehmet Ali Ağa bin Salih	Hatuniye	1865	3.030.000
Zeliha b. Abdülkadir	Kasap Hızır (Kale İçi)	1865	37.200
Bakkal Moiz v. Samuel	Havra Sokađı	1865	2.626
Bezzaz Ali Bey b. Hüseyin	Hatuniye	1865	21.384
Fesci İbrahim Ağa	Pazaryeri	1865	2.801
İsteratani Petro Kokız (Rum Meyhaneci, tefeci)	Birunabad	1865	1.876.113
Berber Ohannes v. Yosef	Kasap Hızır	1865	63.450
Duhancı Andon (Rum)	Kasap Hızır	1865	7.632
Haffaf Vasil v. Yanako	Kasap Hızır	1865	Borçlu
Bakırcı Ahmet Ağa	Mahalle-i Cedid	1865	105.316
Manifaturacı Mıgırdıç	Kasap Hızır	1865	59.382
Kutucu Hacı Ali Bey	Şeyh Mah.	1865	1.034.229
Palamut Tüccan Damıyan Keykork	Kasap Hızır	1865	534.136
keresteci Ömer Ağa	Ali Reis	1865	90.432
Gazcı Agob	Kasap Hızır	1865	95.195
İplikçi Genceođlu Mıgırdıç	kasap Hızır	1866	207.784
Şarapçı Deli Petro Yuannis	Bornova	1866	603.716
Hırdavatçı Hacı Emin Ef.	Selatinoğlu	1866	8.975
Hırdavatçı Ahmet Ağa	Cami-i atik	1867	111.520
Burdurlu Tüccar Hacı Hamza	-	1867	14.761
Bezzaz Hacı Mustafa	Cami-i Atik	1867	668.383
Şerbetçi İzmıdli Osman	Odun Pazarı	1867	403
Kayıkçı İzmıdli Mustafa Reis	Tunus Hanı	1867	40.016

Hamamcı Mustafa b.Osman	Cami-i Atik	1867	34.382
Kahveci Nikola v. Yorgi	Kasap Hızır	1867	29.568
Keçeci Mehmed Sadık	Cami-i Atik	1867	4.061
Şerbetci Harputlu Mustafa	Çulha Hanı	1867	1.366
Hırdavatçı Abdullah Çavuş	Hasan Hoca	1867	91.517
Manav Hasan Efendi	Faik Paşa	1867	9.011
Haffaf Salih b. İbrahim	Hatuniye	1868	2.570
Kapanizade kızı Mukaddes Hanım	Mahalle-i Cedid	1868	180.240
Kuyumcu Bersahoglu Kirkor	Kasap Hızır	1869	15.855
Helvacı Mustafa Efendi	Hatuniye	1869	44.751
Kastamonulu tüccar Numan Ağa	Suluhan	1869	10.488
Trablusgarblı tüccar Abbüselam	Mahalle-i Cedid	1869	70.419
Mısırlı tüccar Seyyid Hasan	Kefeli	1869	53.225
Tekeli rençber İbrahim	Kefeli	1869	824
Alaşchirli Mısırcı Hafız Ahmed	Cami-i atik	1869	1.044
İstanbulu Katip Mehmed Naki	Karataş	1869	3.175
Bakır tüccan Karhoğlu Haralambo	Kasap Hızır (Aslen Kayserili)	1869	324.000
Hırdavatçı Abdullah Çavuş mutikası zenciyye Zerafet b. Abdullah	Kasap Hızır	1869	3.704
İmam Hüseyin Efendi	Cami-i Atik	1869	340
Mumcu Hasan Efendi	Cami-i Atik	1870	14.654
İplikçi Mehmet Şakir Efendi	Pazaryeri	1870	53.136
Fesci Yusuf Ağa	Şeyh Mah.	1871	108.926
Cerrah Hacı Mustafa	Mahalle-i Cedid	1871	44.448

Saatçi Ohannes v. Artin	Kasap Hızır	1871	52.048
Keresteci Hacı Ahmed	Cami-i Atik	1871	51.876
Aşarbaşı katibi Mehmed Ef.	Şeyh Mah.	1871	108.926
Antalyalı Rum Kumaşçı İstefan	Küçük Kızıoğlu Hanı	1871	13.250
Ağacanoğlu Agop	Kasap Hızır	1872	268.000
Müderisin-i kiramdan Elhac Hüseyin Şakır Efendi	Hasan Hoca	1871	24.573
Suluhancısı Hacı Mehmed	Hatuniye	1872	101.287
Elhac Süleyman Reşit Paşa	Cami-i Atik	1873	1.133.039
Uşşaki Elhac Ali Efendi mutiki Hacı Selim b. Abdullah	Hatuniye	1873	15.269
Bayındır naibi Mehmed Sadık	Bayındır	1874	7.734
Yemiş tüccarı Mehmed Nuri	Cami-i Atik	1877	67.426
Yemiş tüccarı Hacı Mustafa	Cami-i Atik	1877	769.714
Dellake zenciye Zeynep b.Abd.	Hatuniye	1886	1.087
Müderisin-i kiramdan Tosyalı Mehmed Efendi	Kefeli	1888	23.939
Ispartalızade Hacı Ohannes	Karavan	1888	650.000
Pınc tüccarı Hacı Hafız Şaban	Cami-i Atik	1888	196.168
Kuşadası naibi Ziver Efendi	Şeyh Mah.	1888	170.133
Emekli Miralay Hacı İbrahim	Cami-i Atik	1889	17.673
Binbaşı Yakup Sabri	Cami-i Atik	1889	20.560
Jandarma mülazımı Manisalı Hüseyin	Faik Paşa	1889	20.395
Emirler Hancısı Tahtasakaloğlu Mustafa	Cami-i Atik	1889	118.984
Usturacı Bilal Ağa	Cami-i Atik	1889	20.715

Demirci Şevki Efendi	Hatuniye	1889	8.719
Kerhaneci Karolina	Sakızlılar	1889	4.698
Liman Reisi Mehmed Esat	Hatuniye	1890	95.196
Emeni Komisyoncusu Avadis v. Artin	Kasap Hızır	1891	99.133
Buldanlı Fesci Osman	Hatuniye	1895	21.520
Bakırcı Hacı Ahmed	Namazgâh	1893	75.000
Salebcizade Hacı Ahmed Efendi	Cami-i Atik	1894	1.581.691
(Zeytinyağı tüccarı)			
Tüfenkci Valengir v. İstefani	Şişeçiler Hanı	1895	131.471
Kağıtçı Hacı Ömer Efendi	Hatuniye	1896	200.939
Kunduracı Kırmımlı Nebi Usta	Cami-i Atik	1898	5.400

